

IQTISODIY RIVOJLANISHNING MUHIM OMILI SIFATIDA MOLIYAVIY SAVODXONLIKNI OSHIRISH USULLARI

*Namangan davlat universiteti "Menejment" kafedrasida
katta o'qituvchisi PhD - Urunov No'monjon Mo'ydinovich
Namangan davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi,*

Asqarov Abrorjon Hayitmirzaevich

Abrorjonasqarov86@gmail.com

Mirhamidova Gulibonu Mirabdullojon qizi

Iqtisodiyot fakulteti Turizm yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Davlat moliyaviy savodxonligi masalalari murakkabligi va yangi moliyaviy vositalar qiyofasini oshirish, ishlatiladigan moliyaviy xizmatlar imkoniyatlarini kengaytirish kontekstida juda dolzarbdir. Shaxsiy moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash iqtisodiy rivojlanish va aholi farovonligini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda. Shu munosabat bilan ushbu tadqiqotda quyidagi vazifalar qo'yildi. Fiskal va soliq savodxonligi – tushunchasi "moliyaviy savodxonligi" va uning tarkibiy qismlari bir kontseptual xususiyatlarini ko'rib chiqish; mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi omili sifatida moliyaviy savodxonlikni oshirishning zamonaviy xalqaro amaliyotlarni o'rganish.

МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ КАК ВАЖНОГО ФАКТОРА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. Вопросы государственной финансовой грамотности весьма актуальны в контексте их сложности и повышения имиджа новых финансовых инструментов, расширения возможностей используемых финансовых услуг. Обеспечение личной финансовой безопасности становится важным фактором экономического развития и повышения благосостояния населения. В связи с этим в настоящем исследовании поставлены следующие задачи. Рассмотрим концептуальные особенности понятия "финансовая грамотность" и его составляющие – фискальная и налоговая грамотность; изучение современной международной практики повышения финансовой грамотности как фактора экономического развития страны.

WAYS TO INCREASE FINANCIAL LITERACY AS AN IMPORTANT FACTOR IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Annotation. Issues of state financial literacy are very relevant in the context of increasing the complexity and the image of new financial instruments, expanding the possibilities of used financial services. Ensuring personal financial security is becoming an important factor in economic development and improving the well-being of the population. In this regard, the following tasks were set in this study. Consider the conceptual features of the concept "financial literacy" and its components – fiscal

and tax literacy; the study of modern international practices of increasing financial literacy as a factor in the economic development of the country.

Калит сўзлар: Туг'ма moliyaviy savodxonlik, Rad etilgan moliyaviy savodxonlik, Ortirilgan moliyaviy savodxonlik, Fiskal savodxonlik, Soliq savodxonlik, Byudjet kalkulyatori

Кириш. Moliyaviy savodxonlik har doim muhim mahorat bo'lib kelgan, ammo biz 2024 yilga kelib, uning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Iqtisodiy landshaftlar tez o'zgarib, moliya bozorlari murakkablashib borayotgan dunyoda moliya asoslarini tushunish nafaqat foydali, bu juda muhim.

Masalan, Amerikaliklarning deyarli 50 foizida uch oylik xarajatlarni qoplash uchun etarli mablag' yo'q, 47% kattalari bilan \$400 qarz yoki biror narsa sotish holda kelish mumkin emas, 60% fuqarolarida 1000 dollarlik favqulodda vaziyatni qoplash uchun etarli mablag' tejashga ega emas, 57% amerikaliklar esa omonat hisobida \$1,000 dan kamroq mablag' mavjud bo'lib 29 foiz fuqarolari favqulodda vaziyatlar fondiga ega hisoblanadi. Evropada moliyaviy savodxonlikning o'rtacha darajasi 52% ni tashkil qiladi. Dunyo bo'ylab kattalarning 50% inflyatsiya va foiz stavkalarini tushunishadi.

Ushbu maqola bugungi dunyoda, ayniqsa 2024 yilga kirganimizda, moliyaviy savodxonlik nima uchun juda muhimligini o'rganadi. Ilg'or tajribalardan konstruktiv foydalanish orqali O'zbekiston Respublikasida aholining moliyaviy savodxonligi darajasini oshirish, moliya tizimiga bo'lgan ishonchni oshirish, moliyaviy xizmatlar iste'molchilarining moliyaviy xavflarini kamaytirish va aholi farovonligini oshirish uchun real imkoniyatlar yaratishi kerak. Hozirgi sharoitda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish sohasida jiddiy va maqsadli o'zgarishlar zarur.

Dunyoning ko'plab mamlakatlarida aholining moliyaviy savodxonligini oshirish zarurligini anglash davlat tashabbusi bilan milliy strategiyalar yoki moliyaviy ta'lim dasturlarining shakllanishiga olib keldi. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda, bu mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim omili va uy xo'jaliklarining moliyaviy salohiyatidan dalolat beradi.

Hozirgi sharoitda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish sohasida jiddiy va maqsadli o'zgarishlar zarur. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida aholining moliyaviy savodxonligini oshirish zarurligini anglash davlat tashabbusi bilan milliy strategiyalar yoki moliyaviy ta'lim dasturlarining shakllanishiga olib keldi. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda, bu mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim omili va uy xo'jaliklarining moliyaviy salohiyatidan dalolat beradi.

Deyarli barcha mamlakatlarning milliy strategiyalarida ustuvor maqsadli guruhlar ta'kidlangan. Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, asosan maktablar va oliy o'quv

yurtlari talabalari, mehnatga layoqatli aholi, pensiya va pensiya yoshidagi fuqarolar kabi maqsadli guruhlariga ustunlik beriladi. Aholining moliyaviy savodli xulq-atvorini shakllantirish asoslarini yaratish davlat moliya-byudjet siyosatini takomillashtirish zarurligini oldindan belgilab beradi, uning ustuvor vazifasi barcha darajadagi byudjetlar va byudjet jarayonining shaffofligini ta'minlashdir. Vazifani hal qilish byudjet parametrlarining ochiqligi yo'nalishida ham, fuqarolarning byudjetni shakllantirishda bevosita ishtirok etish qobiliyatida ham amalga oshirilmoqda.

Bu borada, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-4947-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'rida"gi farmoni, 2018-yil 22-avgustdagi PQ-3917-son "Byudjet ma'lumotlarining ochiqligini va byudjet jarayonida fuqarolarning faol ishtirokini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi va boshqa shunga o'xshash qarorlarda belgilangan vazifalar tashabbusli byudjet jarayonini tashkil etilishiga xizmat qilmqda.

Fiskal shaffoflik fiskal xavflarni sezilarli darajada kamaytiradi va davlat moliya sektori samaradorligini oshirishga yordam beradi. Davlat moliyasining barqarorligi to'g'risida sifatli ma'lumotlarga ega bo'lish iqtisodiyotning real sektorida samarali rejalashtirish, fiskal siyosatning iqtisodiy o'sishga ijobiy iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik chora-tadbirlari uchun sharoit yaratadi.

Shu bilan birga, makroiqtisodiy vaziyat bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan xavflarni hisobga olish kerak (siyosiy vaziyatning yomonlashishi, jamiytdagi ijtimoiy keskinlikning o'sishi, tashqi iqtisodiy vaziyatning o'zgarishi va boshqalar.), shuningdek, O'zbekiston Respublikasi moliya bozorining rivojlanishi bilan bog'liq xatarlar (bankrotlik, litsenziyalarni bekor qilish, moliya bozorining yuqori o'zgaruvchanligi, moliya bozori sub'ektlarining past ijtimoiy javobgarligi, O'zbekiston Respublikasi moliya bozoriga yangi moliyaviy xizmatlarni joriy etish) va boshqalar.

Masalan, dunyo statistikasida kichik biznes egalari faqat yarmi (54%) biznesni boshlashdan oldin moliyaviy menejmentni yaxshi tushunganliklarini aytishadi. To'rtidan biri 28% ularning moliyaviy bilimlariga ishonch yo'qligini aytishadi. Yana 14% biznesni boshlashdan oldin moliyaviy savodxonligi cheklangan yoki yo'qligini aytmoqda.

Biznesni boshlashdan oldin moliyaviy savodxonligini "yuqori" deb baholagan biznes egalari o'z bilimlarini o'z-o'zini o'rganish bilan bog'lashadi. Yana bir 5 tasi ichida 1 tasi ular oldingi tadbirkorlik tajribasi orqali o'rganganliklarini aytishadi. Faqat 13% kichik biznes egalari maktabda moliyaviy savodxonlik haqida bilib olganliklarini aytishadi.

Xatarlarni boshqarish fiskal prognozlashning davomi bo'lib, u ichki iqtisodiy muhitning noaniqligi va tashqi omillar ta'siri bilan bog'liq muammolarga javob berish uchun byudjet protseduralarida qo'llaniladi. Jamiyat moliya va byudjet sohalarining holati, byudjet xatarlari, davlat aktivlari va majburiyatlari to'g'risida sifatli moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan ma'lumotlar bilan xabardor qilinishi kerak.

Biroq, umuman O'zbekiston Respublikasida moliyaviy savodxonlik va moliyaviy madaniyat darajasi hali ham past va barcha manfaatdor tomonlarning uzoq muddatli tizimli va muvofiqlashtirilgan ishini talab qiladi. Kamchiliklari quyidagilar:

-shaxsiy moliyaviy rejalashtirish va kutilmagan holatlarda moliyaviy zaxiralarni shakllantirish ko'nikmalari O'zbekiston Respublikasi uy xo'jaliklarining aksariyati uchun hali ham mavjud emas;

- moliyaviy intizomning past darajasi va turli xil moliyaviy xizmatlarni mustaqil tanlash va ulardan foydalanish va moliyaviy vositalardan foydalanish bilan bog'liq xatarlar uchun javobgarlik mavjud;

- moliya bozorida ma'lum bir moliyaviy mahsulot bilan bog'liq xatarlarni tushuntirish maqsadida moliyaviy masalalarda jamoatchilikni xabardor qilish va mijozlarga murojaat qilish bo'yicha doimiy amaliyot mavjud emas;

- ba'zi moliyaviy tashkilotlar to'liq kredit to'liq qiymati hisoblash kiritilgan to'lovlar tarkibi to'g'risidagi ma'lumotlari oshkor emas;

- kechiktirilgan to'lovlar uchun nomutanosib ravishda yuqori jarimalar mavjud;

- muddatidan oldin to'langan to'lovlar uchun nomutanosib ravishda rag'batlantirishlar mavjud emas;

- kredit tashkilotlariga kreditni qayta ishlash bo'yicha qo'shimcha xizmat sifatida sug'urta taklif etiladi, shu bilan aholining moliya bozori ishtirokchilari faoliyatiga bo'lgan ishonchini va iste'molchilarning o'z moliyaviy qarorlarini ongli va mas'uliyat bilan qabul qilish qobiliyatini pasaytiradi.

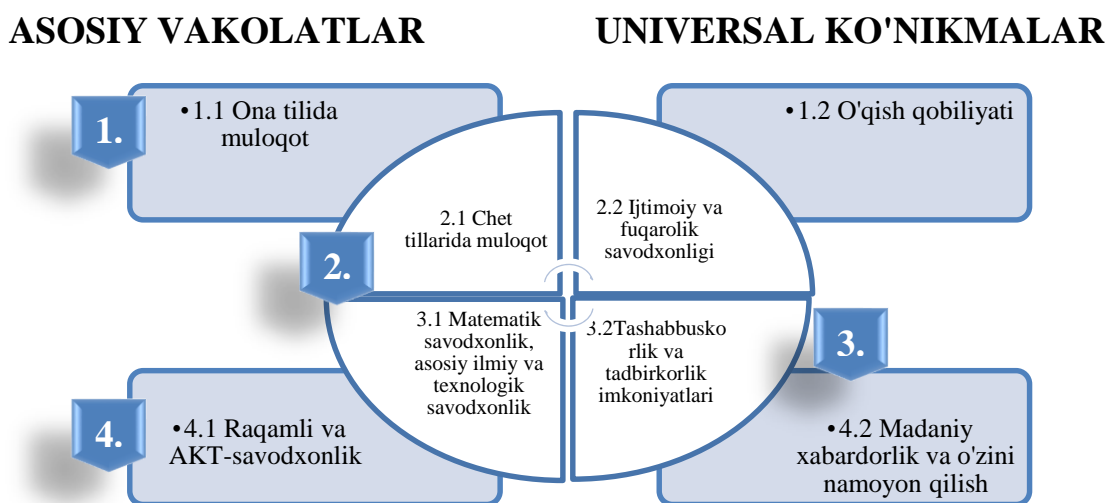
Tadqiqotning nazariy, empirik va uslubiy asoslari. Aholining moliyaviy savodxonligi murakkab tushunchadir. Keng ma'noda, bu aholining uy xo'jaliklarining moliyaviy mablag'larini oqilona boshqarish qobiliyati (daromadlar va xarajatlar hisobini yuritish, qisqa muddatli va uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirishni amalga oshirish), qonunchilik holati va moliyaviy bozorlardagi vaziyatdan xabardor bo'lish, turli moliyaviy mahsulotlar va xizmatlar va ularning xususiyatlarini tushunish kabilar kiradi.

Nazariy jihatdan moliyaviy savodxonlik kontseptual xarakteristikasi jihatidan tug'ma, orttirilgan va rad etilgan bo'lishi mumkin. Tug'ma moliyaviy savodxonlik insonning shaxsiy daromadlari va xarajatlari miqdorini baholash va ularni boshqarish taktikasi va strategiyasini aniqlash, qoida tariqasida, ota-onalar va tug'ilishdan yaqin odamlarning tajribasiga tayanish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Olingan moliyaviy savodxonlik ko'pincha atrofdagi odamlardan (maktab, universitetlar, ish) shaxsiy moliyani boshqarish usullarini qabul qilish qobiliyatidir. Ushbu turdagi moliyaviy savodxonlik bir-biri bilan chambarchas bog'liq va ko'pincha hayot tsikli davomida bir-birini to'ldiradi.

Iqtisodiyot uchun eng qiyin variant-bu uchinchi tur-rad etilgan moliyaviy savodxonlik, bu shaxsning mustaqil hayotga kirishni va qaror qabul qilishni ongsiz ravishda istamasligida namoyon bo'ladigan psixologik etuklik natijasida bilimlarni rad

etish deb tushunilishi mumkin. Statistika shuni ko'rsatadiki, bunday aholining potentsial ulushi 13% ni tashkil qiladi. Afsuski, aholining bir qismi hatto iqtisodiyot asoslarini bilgan holda ham ushbu bilimlarni amalda qo'llashni o'rganmaganligini istisno qilib bo'lmaydi. Ehtimol, aholining bu qismi moliyaviy ta'lim jarayonida olingan ko'nikmalarni qo'llaydi, ammo bu ko'nikmalar shartli refleks darajasida olinishi sharti bilan.

Uslubiy nuqtai nazardan moliyaviy savodxonlikni ikki xil ifodalash mumkin: 1) savodxonlik moliyaviy munosabatlar sohasidagi asosiy kontseptual apparatga ega bo'lish sifatida; 2) savodxonlik kompetensiya sifatida, aloqa vositalaridan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lish (fuqarolik, axborot, raqamli, huquqiy va boshqalar.). Shu bilan birga, moliyaviy savodxonlikning ikkinchi turini rivojlantirishga e'tibor hozirgi sharoitda ustuvor bo'lib ko'rinadi, chunki bu XXI-asrning asosiy vakolatlarini o'zlashtirishni nazarda tutadi.



1-rasm Asosiy vakolatlarning Evropa doirasi

Moliyaviy savodxonlik tushunchasi moliyaviy va soliqqa oid savodxonlikni qamrab oladi. Fiskal savodxonlik-bu byudjet tizimi, uning tuzilishi, sohalari va qismlari to'g'risidagi asosiy qoidalar va qonun hujjatlarini bilishning kombinatsiyasi bo'lib, fuqarolarning O'zbekiston Respublikasida byudjet tizimining byudjetlarini shakllantirish va ijro etishdagi vakolatlarini, ya'ni mavjud nazariy bilimlarni amalda qo'llash imkoniyatini nazarda tutadi.

Soliq savodxonlik moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi va daromad yo'qotishlar, obro'si va soliq to'lovchining erkinligi xavfi amalga oshirilishini oldini olish imkonini beradi, zamonaviy inson zarur vakolati sifatida qaralishi lozim. Soliq savodxonligini oshirish muammosini hal qilishning dolzarbligi aholining katta qismi soliq tizimi, ularning soliq to'lovchilar sifatidagi huquq va majburiyatlari to'g'risida juda cheklangan bilimlarga ega ekanligi bilan bevosita bog'liqdir.

Natijalarni muhokama qilish. Moliyaviy savodxonlik vositasini amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan muammolar darajasini baholashni quyidagi yo'nalishlarda guruhlash mumkin. Nazariy va uslubiy yondashuvlar nuqtai nazaridan, muammolar, bu guruh ta'lim muassasalarida moliyaviy savodxonligi asoslarini o'rgatish qismli tabiati, (birinchi navbatda, maktab o'quvchilari va talabalar uchun) aholining barcha qatlamlari uchun aniq va yaxshi o'quv dasturlari va o'quv materiallari yo'qligi, etishmasligi bilan bog'liq moliyaviy savodxonlik asoslarini o'rgatadigan malakali mutaxassislar).

Moliyaviy savodxonlikning pastligi kichik biznes egalari o'rtacha 118,1 ming dollar yo'qotilgan foyda keltiradi. Ish safarining boshida moliyaviy savodxonligi past bo'lgan kichik biznes egalari shu sababli pul yo'qotishlari mumkin. Deyarli yarmi (45%) kam moliyaviy savodxonlik natijasida kamida \$10,000 daromad yo'qotganliklarini aytishadi-13% esa \$500,000 yoki undan ko'proq pul yo'qotganiga ishonishadi.

Kichik biznes egalari 32 foizi moliyaviy savodxonlikning yaxshilanishi ularga byudjet va pul oqimini yaxshilashga yordam berishini, 20% foizi agar ular moliyaviy jihatdan savodli bo'lsa, moliyalashtirish imkoniyatlarini yaxshiroq tushunishlarini, 19% moliyaviy savodxonlik ularga soliqlarni yaxshiroq tushunishga imkon berishligi ma'lum bo'ldi.

Raqamli asrga chuqurroq kirib borganimizda, moliya sektori texnologiyaga ko'proq ishonadi. Onlayn banking, raqamli hamyonlar va investitsiya ilovalari odatiy holga aylanib bormoqda. Ushbu siljish raqamli moliyaviy vositalarni asosiy tushunishni va ularni samarali boshqarish qobiliyatini talab qiladi. 2024 yilda moliyaviy savodxonlik texnologiyani yaxshi bilish va raqamli moliyaviy platformalar va ularning oqibatlarini tushunishni anglatadi.

Bu moliyaviy xizmatlar, moliyaviy xizmatlar iste'molchilar huquqlarini himoya qilish bilan shug'ullanuvchi moliya institutlari, idoralar va tashkilotlar bilan o'zaro bir qasddan tanlash qilish, shaxsiy moliyaviy samarali boshqarish uchun zarur ko'nikma va vakolatlar etishmasligi sabab bo'ladi. Muammolarning ikkinchi guruhi moliyaviy savodxonlik asoslarini tashkiliy-huquqiy ta'minlash bilan bog'liq.

Xususan, quyidagilar bilan:

- aholining moliyaviy savodxonligini oshirish va fuqarolarning moliyaviy ta'limini rivojlantirishni ta'minlaydigan davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmining yo'qligi;
- Qonunchilik va me'yoriy qo'llab-quvvatlashning nomukammalligi;
- moliyaviy qarorlarni qabul qilish uchun vakolatlar va javobgarlikning individual darajada ham, moliya bozori ishtirokchilari darajasida ham aniq taqsimlanmaganligi;
- fuqarolarning iste'molchilar va pensiya huquqlarini himoya qilish to'g'risida kam xabardorlik;

- zarur dasturlar va tadbirlarni resurs (moliyaviy, xodimlar, axborot va texnologik) qo'llab-quvvatlashning etarli darajada emasligi.

Shunday qilib, O'zbekiston Respublikasida moliyaviy savodxonlikni oshirish aholining iqtisodiy oqilona xatti-harakatlarini rag'batlantirish va uning farovonligini oshirish, fuqarolarning hayot sifatini yaxshilash, shu jumladan moliyaviy mahsulotlar va tegishli sifatli xizmatlardan foydalanish hisobiga yaxshilanishning dolzarb va zarur chorasidir.

O'zbekiston Respublikasida aholining moliyaviy savodxonligini oshirishning asosiy jihatlari O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi va Jahon bankining qo'shma loyihasi doirasida amalga oshiriladi. Loyihaning maqsadi aholining byudjet jarayonida keng ishtirok etishi orqali mas'uliyatli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishdan iborat.

Tashabbuskor byudjetlashtirish amaliyoti nafaqat byudjet topshiriqlarini qabul qilishda ishtirok etish va ularning bajarilishini nazorat qilishni, balki viloyat va shahar darajasida byudjetlarni amalga oshirish jarayoniga mumkin bo'lgan tuzatishlarni ham o'z ichiga oladi. Bunday imkoniyat byudjetlarni rejalashtirish va ijro etish jarayonida moliya organlarining aholi bilan yaqin hamkorligini, ya'ni fuqarolarning demokratiyani amalga oshirish bilan bog'liq jarayonlarda doimiy ishtirokini ta'minlaydi. Tashabbusli byudjetlashtirish davlat moliyasining samaradorligini oshirishning muhim elementiga aylanmoqda. "Fuqarolar uchun byudjet" foydalanuvchilarining fikr-mulohazalarini taqdim etish uchun "byudjet kalkulyatori" dan foydalanish ko'zda tutilgan bo'lib, uning maqsadi zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali jamiyat va hokimiyat o'rtasida muloqotni rivojlantirish; fuqarolarning mintaqaviy darajada amalga oshirilayotgan fiskal siyosat haqidagi tushunchalarini takomillashtirish. Byudjet kalkulyatorini yaratish vazifalari quyidagilardan iborat:

-byudjetning asosiy parametrlari-soliq stavkalari, daromadlar, xarajatlar, qarzlar hajmining o'zaro bog'liqligini simulyatsiya qilish, shuningdek byudjet xarajatlarining o'zaro bog'liqligi ularning maqsadlarini amalga oshirishda va hokimiyat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatning erishilgan miqdoriy va sifat natijalariga qaragan;

- byudjet kalkulyatorining interaktiv kompyuter modelini loyihalash;

- byudjet kalkulyatori modelini yaratishda O'zbekiston Respublikasining moliyaviy sub'ektlari darajasida ham yondashuvlardan foydalanish imkoniyatini ta'minlash.

Byudjet kalkulyatorini ishlab chiqish natijasi har qanday foydalanuvchiga virtual byudjetni rejalashtirishda ishtirok etish imkonini beruvchi interaktiv simulyatsiya modeli bo'ladi. Model parametrlarini boshqarish, foydalanuvchilarning afzalliklariga qarab, davlat dasturlarida belgilangan ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish maqsadlariga erishish ko'rsatkichlari qanday o'zgarishini, soliqlarni qanday o'zgartirish kerakligini yoki soliq imtiyozlari bekor qilinishini ko'rish mumkin bo'ladi. Qarz o'zgaradi va

ijtimoiy soha va umuman iqtisodiyot uchun qanday ijobiy va salbiy ta'sirlar paydo bo'ladi.

Oxir oqibat, byudjet kalkulyatori fuqarolarga byudjet parametrlarining o'zaro bog'liqligini, byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlarini tushunishga, byudjet tizimining imkoniyatlarini baholashga, byudjet mablag'larini sarflashning aniq bo'limlarini simulyatsiya qilishga va taklif qilishga, shuningdek, yangi g'oyalarni tushunishga imkon beradi. Natijalarga erishish nuqtai nazaridan asosiydan ko'ra byudjetning taklif qilingan versiyasi yaxshiroq bo'ladi.

Byudjet kalkulyatoridan foydalanish davlat moliyasini boshqarish tamoyillari nuqtai nazaridan fuqarolarning moliyaviy savodxonligini oshirishga olib keladi. O'z navbatida, byudjet kalkulyatoridan foydalangan holda fuqarolar tomonidan bildirilgan imtiyozlar va fikrlarni kuzatuvchi hokimiyat aholi ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishi va byudjet qarorlarini to'g'rilashi mumkin bo'ladi. Shuningdek, ular fuqarolarni fiskal siyosat, byudjet xarajatlari tarkibi va byudjet qarorlarini qabul qilish tamoyillari to'g'risida yanada keng va samarali xabardor qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishning muhim jihati ham bo'lishi kerak. Ijtimoiy siyosatni moliyalashtirishda to'g'ri qarorlar qabul qilishda bir qator muammoli masalalarni hal qila oladigan dasturiy maqsadli ijtimoiy byudjetlarni shakllantirish ko'rib chiqiladi.

Rossiya amaliyotida "bolalar byudjeti" va "nafaqaxo'rlar byudjeti" ni ishlab chiqish metodologiyasi mavjud (Kristea va Talassinov, 2016). Shunga o'xshash byudjetlar aholining boshqa toifalari uchun – nogironlar, davlat sektori xodimlari, ishsizlar va boshqalar uchun ishlab chiqilishi mumkin.

Hozirda bolaning byudjeti "eng rivojlangan byudjet bo'lib, u nafaqat bolalar va ota-onalarning manfaatlarini ifodalaydi, balki ish haqini boshqarishni ham yaxshilaydi. "Pensionerlar byudjeti" ning rivojlanishi deganda nafaqaxo'rlarning turmush darajasi sohasidagi huquqlari va kafolatlarini amalga oshirishga ajratilgan davlat xarajatlarining to'planishi tushuniladi. Bundan tashqari, pensiyalarni birgalikda moliyalashtirish tizimiga badallarni va jami tarkibiy qism tufayli investitsiya daromadlarini, davlat qimmatli qog'ozlariga, kreditlarga va boshqa davlat aktivlariga investitsiyalarni jalb qiluvchilarga davlat xarajatlari majmuasida hisobga olish mumkin. Ishlaydigan va ishlamaydigan nafaqaxo'rlar yoki oilada yashovchi bitta nafaqaxo'r ushbu byudjetni shakllantirishi mumkin va bu "nafaqaxo'r byudjeti" daromadlarining tarkibi va tuzilishiga va uning xarajatlari bo'limlariga ta'sir qiladi.

Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi statistikasida nafaqaxo'rlarning oilaviy byudjetlari bo'yicha to'liq so'rovi yo'q, bu tabiiy ravishda ishonchli ma'lumotlar asosida ushbu byudjetni shakllantirishni qiyinlashtiradi. Bularning barchasi dastur doirasida ekanligini ko'rsatadi tashkil etilgan byudjetlashtirish va samarali ijtimoiy boshqaruv ijtimoiy tasnifni (ijtimoiy guruhlariga, shu jumladan nafaqaxo'rlarga, bolali oilalarga va boshqalarga) tuzish foydalidir.).

Ijtimoiy dasturiy maqsadli byudjetlarning shakllanishi "fuqarolar byudjeti" da organik ravishda aks ettirilishi va aholining barcha darajadagi tashabbuskor byudjetlashtirish tizimidagi sa'y-harakatlarini faollashtirishi mumkin. Moliyaviy savodxonlikni oshirishning samarali vositasi byudjet loyihasining jamoatchilik muhokamasini o'tkazish deb hisoblanishi kerak. Ushbu vositadan to'liq foydalangan holda, hokimiyat davlat va munitsipal moliyani boshqarishdagi muhim masalalar bo'yicha fikr-mulohazalarni oladi. Ko'rinib turibdiki, davlat moliyasini boshqarish bo'yicha qabul qilingan qarorlarni jamoatchilik muhokamasining mavjud imkoniyatlarini kengaytirish zarur, bu ayniqsa yaqinda aholining fuqarolik faolligi oshishi va davlat va munitsipal boshqaruv masalalariga qiziqishning ortishi sharoitida dolzarbdir. Hujjatlarni ishlab chiqish darajasi va ularning ijtimoiy yo'nalishini yaxshilashga yordam beradigan mintaqaviy va mahalliy byudjet loyihalarini jamoatchilik muhokamasi uchun yuqori salohiyat mavjudligiga shubha yo'q.

Xulosa: Aholining moliyaviy savodxonligi darajasini, moliyaviy ta'lim sifatini oshirish va fuqarolarni shaxsiy moliya menejmenti to'g'risida xabardor qilish iqtisodiy o'sishni ta'minlash va aholining moliyaviy farovonligini oshirish, shaxsiy moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash va moliyaviy xizmatlar iste'molchilarining huquqlarini himoya qilish uchun bir qator muammolarni hal qilishni talab qiladi. Bunga quyidagilar yordam beradi.

-aholining moliyaviy savodxonligi darajasini oshirishga qaratilgan moliyaviy, tashkiliy, ta'lim, axborot va boshqa tadbirlar majmuasini ishlab chiqish va amaliy amalga oshirish;

-fuqarolarning moliyaviy savodxonlik va iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish sohasida moliyaviy xizmatlardan foydalanish jarayonida ularning hayotiy tsikllari, hayotiy vaziyatlari va ehtiyojlariga muvofiq foydalanish uchun qulay, ob'ektiv va sifatli ma'lumotlarga ega bo'lishlarini ta'minlash;

-maqsadli guruhlar, ayniqsa ijtimoiy himoyaga muhtojlar uchun turli shakllarda moliyaviy ta'limning keng imkoniyatlarini ta'minlash;

-O'zbekiston Respublikasi qonun chiqaruvchi organlari aholining moliyaviy savodxonligi yo'qligi bilan bog'liq muammolarni hal qilishda ishtirok etishi, shuningdek moliya sektori tashkilotlari, boshqa tijorat kompaniyalari, ta'lim va nodavlat tashkilotlar va ko'ngillilarni ushbu muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishi;

-moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha davlat tadbirlarining murakkabligi, qulayligi va samaradorligini ta'minlash;

-maqsadli dasturlarni boshlash va nodavlat tuzilmalarni fuqarolarning moliyaviy savodxonligini oshirishga ko'maklashuvchi qo'shma chora-tadbirlarga jalb qilish orqali moliyaviy ta'lim va axborot tizimini rivojlantirish uchun qo'shimcha moliyalashtirishni jalb qilish;

-fuqarolarning bilim darajasini oshirish va pensiyalarni shakllantirish jarayoniga jalb qilish.

Ko'proq ochiqlik, oshkoralik va hisobdorlik, aholining byudjet savodxonligi darajasini oshirish uchun byudjet tartib-qoidalarini takomillashtirish bo'yicha eng yaxshi amaliyot standartlariga muvofiq quyidagi yo'nalishlarda ishlashni ta'minlash zarur:

1. Moliya organlari mutaxassisleri nazorati ostida byudjet va byudjet jarayoni, soliq siyosatiga bag'ishlangan seminarlar, ma'ruzalar, davra suhbatlari o'tkazish, o'quv materiallarini rasmiy portalga joylashtirish, davlat hokimiyati va mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan muloqot qilish imkoniyatlarini yaratish orqali davlat va yuridik shaxslar aholini muammoli masalalar bo'yicha tarbiyalashga ko'maklashish.

2. Aholining maksimal qiziqishini, faol pozitsiyasini, hokimiyat va rahbariyat bilan muloqotga tayyorligini shakllantirishga ko'maklashish, byudjet qarorlarini ishlab chiqishda ishtirok etish va ularning bajarilishini nazorat qilish imkoniyatlarining afzalliklarini tushuntirish.

3. Har bir Rezidentga byudjet mablag'lari qanday vazifalarga ajratilishini, byudjet siyosati iqtisodiy rivojlanishga qanday ta'sir ko'rsatishini va aholi hayot sifatini yaxshilashni tahlil qilish imkonini beradigan har xil darajadagi byudjetlarni taqsimlash va ulardan foydalanish to'g'risidagi ma'lumotlarni aniq shaklda joylashtirishni davom ettirish.

4. Ijtimoiy byudjetlarni dasturiy maqsadli byudjetlashtirish tizimida shakllantirish, bu jamoatchilik manfaatlarini hisobga olgan holda "bolaning byudjeti", "pensionerning byudjeti" va boshqalar to'g'risidagi ma'lumotlarni hududiy organlarning veb-saytlarida nashr etishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu aholining proaktiv byudjetlashtirish tizimida faolligini oshirish va moliyaviy savodxonlik doirasida ijtimoiy va byudjet siyosati masalalarini hal qilish imkonini beradi.

5. "Tashabbuskor byudjetlashtirish" amaliyotini rivojlantirish, davlat va munitsipal moliyani taqsimlash, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish va ko'rib chiqish, byudjet mablag'laridan foydalanish maqsadlari va natijalarini muhokama qilish bo'yicha qarorlarni qabul qilish jarayonida munitsipalitet aholisining jamoatchilik ishtirokini oshirish orqali ishtirok etuvchi byudjetlashtirishni joriy etish. Bunga jamoat tinglovlarini tashkil etishni takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar majmuasini ishlab chiqish, byudjetlashtirish amaliyotining uslubiy bazasini yaratish, davlat va munitsipal xodimlarni jamoat tinglovlarida jamoatchilik ishtirokining turli shakllarida o'qitish va jamoatchilik nazorati mexanizmlarini ishlab chiqishg yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Albekov, U.A., Vovchenko, N., Andreeva, G., Vladimirovna, O. and Sichev, R.A.2017. Block Chain and Financial Controlling in the System of Technological Provision of Large Corporations. *European Research Studies Journal*,20(3B),3-12.
2. Cristea, M. and Thalassinos, I.E. 2016. Private Pension Plans: An Important Component of the Financial Market. *International Journal of Economics & Business Administration*, 4(1), 110-115.
3. Global initiative for transparency in fiscal and taxation spheres. 2012. Pprinciples of high level of transparency, participation and account ability in fiscal and taxation spheres.<http://www.fiscaltransparency.net/GIFT-High-Level-Principles-2012-08-RUS.pdf>Federal law. 2014. No 172-FZ On strategic planning in the Russian Federation.
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_164841/
4. Nechaev, A., Antipina, O. 2016. Analysis of the Impact of Taxation of Business Entities on the Innovative Development of the Country. *European Research Studies Journal*, 19(1), 71-83. Non-commercial partnership. 2017. Centre of fiscal policy, consulting group. Budget calculator for citizens.
5. Ivanova, O.B., Denisenko, S.N. 2016. Fiscal literacy of the population – a necessary condition for municipal entities development. *Financial research*, 2(51),79-85.
6. Ivanova, O.B., Bogoslavtseva, L., Karepina, O., Kostoglodova, E. 2017a. Providing the Budget Transparency and State Projects Efficiency Monitoring in Russia. *European Research Studies Journal*, 20(1), 97-104.
7. Ivanova, B.O., Kostoglodova, D.E., Galazova, S.S. and Prokopenko, G.I. 2017b. Increasing the Budget Costs' Efficiency as a Factor of State Finance Stabilization. *International Journal of Economics & Business Administration*, (5)1, 120-127.
8. Vovchenko, G.N., Panasenkov, T. 2013. Trends of Formation the Russia's Innovation Potential. *World Applied Sciences Journal*, 27(10), 1362-1366.